

„Kdo tam byl, nikdy nezapomene“

Po stopách československých vězňů Gulagu v Republice Komi

ADAM HRADILEK

Navzdory pokračujícímu výzkumu známe zatím osudy pouhého zlomku československých občanů a českých krajanů odsouzených do táborů sovětského Gulagu. Víme však, že nejvíc jich směřovalo do táborů v Republice Komi na severu evropské části Ruska. Zhruba patnáct procent z nich věznění nepřežilo.

Návštěvník Vorkuty, nejsevernějšího města Republiky Komi (dále jen Komi), si může v místních obchodech se suvenýry zakoupit různé upomínkové předměty, počínaje hrnký

a konče tričky se znakem a názvem města doplněným sloganem *Kdo tam nebyl, ten tam musí; kdo tam byl, nikdy nezapomene!* (*Кто не был, тот будет, кто был – не забудет!*). Pro

turistu neznalého pohnuté historie může být připomínkou skutečně nezapomenutelného zážitku z návštěvy industriálního města, evokujícího Verneovo *Ocelové město*.¹

Příjezd prvního vlaku do Vorkuty. Dokončení dráhy z Kotlasu si však vyžádalo tisíce mrtvých vězňů Gulagu.
Foto: Wikipedia.org

¹ Viz HRADILEK, Adam: Vorkuta. Po stopách největšího táborového komplexu v dějinách Gulagu. *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 12, č. 3, s. 56–74.

Jedny z prvních map táborů Gulagu v Republice Komi vznikly u československé vojenské mise v Sovětském svazu. Ta se snažila na základě výpovědí propuštěných vězňů zdokumentovat síť táborů a evidovat přibližný počet vězněných Čechoslováků, aby mohla usilovat o jejich osvobození.

Foto: VÚA - VHA

Bývalé vězně Gulagu či kohokoliv, kdo si uvědomí, že město bylo vybudováno na místě bývalého tábora a na poslední zastávce pověstné železnice Kotlas-Vorkuta, při pohledu na tyto suvenýry zamrazí. V táborech rozesetých podél budované železnice spojující uhelné doly, ropná naleziště a další rozsáhlé industriální projekty řízené NKVD, pracovaly statisíce vězňů ze všech koutů světa, Československo nevyjímaje, a tisíce jich zde v krutých podmínkách zahynuly.

Ačkoliv takto necitlivý slogan by pravděpodobně nenašel místo na suvenýrech v Terezíně, Buchenwaldu či Osvětimi, neznamena to, že by se ve Vorkutě a dalších místech Komi paměť o lágrové minulosti vytratila. Právě naopak. Návštěvník tohoto kraje je neustále konfrontován s pohnutou minulostí nejen rozpadajícími se pozůstatky táborů, táborových hřbitovů, industriálních objektů a hald vytěžené hlusiny, které vznikly v potu nucené práce obrovského

množství vězňů, ale tato minulost je přítomná i v regionálních muzeích a památnících snad každého většího města v Komi.

Na následujících stránkách si lágrovou historii kraje přiblížíme prostřednictvím fotografií, které byly získány z muzeí a archivů v průběhu expedice Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a České televize během natáčení dokumentárního cyklu *Čechoslováci v Gulagu* na trase Kotlas-Vorkuta v roce 2016.

Vladimír Levora byl v Československu vězněn za půjčování rukopisu svých vzpomínek, které byly považovány za pomluvu spřátelené mocnosti. V původní autorské podobě je v roce 2020 vydala Galerie Klenová ve spolupráci s ÚSTR. Foto: ABS, repro: czechoslovacivgulagu.cz

Štěpán Luňanský ve vazební věznici NKVD krátce po zatčení v roce 1939. Jeho Pečorlag patří rozsahem a obsahem mezi nejcněnější svědectví o Gulagu sepsané v českém jazyce.

Foto: Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti (DAZO), repro: czechoslovacivgulagu.cz

Nejprve si však vysvětleme důvody, které přivedly historiky Ústavu pro studium totalitních režimů k zájmu o oblast Komi, a představme českou paměť místních táborů Gulagu, která se uchovala ve vzpomínkách bývalých vězňů a v nově otevřených archivech.

Vorkuta, Pečora, Uchta...

Probíhající výzkum ÚSTR zaměřený na mapování politických represí v Sovětském svazu vůči krajanům ukazuje, že v období od třicátých do padesátých let 20. století bylo do táborů Gulagu odsouzeno kolem 10 000 českosloven-

ských občanů a osob české národnosti usazených na sovětském území. Tisíce lidí z řad krajanů byly vystaveny dalším formám represí, mj. konfiskací majetku, nucenému vysídlení, či byly popraveny.² Přestože byli k výkonu trestu odsouzeni snad do všech koutů SSSR, téměř polovina z nich – okolo

² Mezi oběti politických represí zde nejsou zahrnuti váleční zajatci a osoby zavlčené z území Slovenska a Podkarpatské Rusi na nucené práce převážně do táborů GUPVI, kterých byly desítky tisíc. GUPVI (Glavnoje upravlenije po delam voennoplennych a internirovannyh) – zkratka Hlavní správa ve věcech válečných zajatců a internovaných, podřízená stejně jako Gulag NKVD, se v době svého největšího rozkvětu skládala z přibližně 4 000 jednotek – táborů, věznic, nemocnic a pracovních jednotek rozmístěných po celém SSSR, často ve stejných lokalitách jako tábory Gulagu.

Karel Goliath na fotografii z propustky, která mu umožnila vrátit se po šestnácti letech v Gulagu domů do Československa. Jeho *Zápisky ze stalinských koncentráků* vydalo v roce 1986 exilové nakladatelství Index.

Foto: Archiv Národního muzea, repro: cechoslavacivgulagu.cz

Později neblaze proslulý vojenský prokurátor Karel Vaš jako vězeň Gulagu

Foto: DAZO

čtyř tisíc, byla vězněna právě na území Komi v severovýchodní části Ruska. Většina obyvatel České republiky by nejspíš nebyla schopna ukázat prstem na mapě, kde Komi či její

hlavní město Syktyvkar leží, někteří si však přece jen vybaví alespoň některé názvy měst a zároveň bývalých táborů Gulagu, které se v této oblasti nacházejí – Vorkuta, Pečora, Uchta.

Je to zejména díky skutečnosti, že většina pamětníků Gulagu, kteří se dožili pádu komunistického režimu v Československu, byla vězněna právě v těchto místech. Díky rozhovorům, které po roce 1989 poskytli médiím a pamětovým institucím, či memoárům, které stačili napsat, tyto názvy alespoň částečně pronikly do všeobecného historického povědomí.

Za všechny autory české lágrové memoárové literatury dotýkající se Komi uvedme alespoň některé. Vůbec první vzpomínky na Gulag po pádu minulého režimu vydal v roce 1993 bývalý vězeň Vorkutlugu Vladimír Levora (1920–1999). Svědectví o útěku před Gestapem z Klatov přes Polsko do SSSR a jeho anabázi po sovětských věznicích včetně jednoho z táborů ve Vorkutě nazval *Ze stalinských gulagů do československého vojska*.³ V roce 1999 publikoval bývalý uprchlík z Podkarpatské Rusi do SSSR Štěpán Luťanský (1916–1997) paměti pojmenované dle názvu tábora, kde byl internován – *Pečorlag. Útěk do ráje*.⁴ Již v roce 1986 vyšly v exilu vzpomínky advokáta a jednoho z prvních členů KSČ Karla Goliatha (1901–1985) *Zápisky ze stalinských koncentráků*,⁵ které reflektují jeho šestnáctileté věznění v různých táborech Gulagu, mj. Sevželdorlugu a Uchtižemlugu. Michal Izaj (1921–2013) v roce 2011 vydal vzpomínky *Příběhy mého života*,⁶ ve kterých pojednává o internaci v tzv. selchozlagu Kedrovij Šor spadajícím pod Intinlag, kde byl ve stejné době vězněn i později nechvalně proslulý prokurátor Karel Vaš.⁷

Z desítek pamětníků, kteří podali svědectví o táborech v Komi, zmíníme tři uprchlíky z Podkarpatské Rusi, kteří tvořili naprostou většinu internovaných krajanů v Komi. Jiří Kopinec (1921–2014) uprchl do SSSR v srpnu 1939, kde byl zatčen a odsouzen za nelegální přechod hranice ke třem

3 LEVORA, Vladimír: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*. Uspořádala Zora Dvořáková. Josef Hříbal, Praha 1993.

4 LUŤANSKÝ, Štěpán: *Pečorlag. Útěk do ráje (1939–1942)*. Argo, Praha 1999.

5 GOLIATH, Karel: *Zápisky ze stalinských koncentráků. Výběr ze vzpomínek a studií*. Index, Köln 1986.

6 IZAJ, Michal: *Příběhy mého života*. Československá obec legionářská, Praha 2011.

7 Viz HRADILEK, Adam: Karel Vaš v SSSR. Věznem a spolupracovníkem NKVD. *Paměť a dějiny*, 2012, roč. 6, č. 6, s. 72–88.

Michal Izaj byl vězněn v experimentálním pracovním táboře Kedrovij Šor, stejně jako Karel Vaš
Foto: DAZO

Ernest Vider byl po útěku před rasovou perzekucí uvězněn v Pečorlagu
Foto: DAZO

letům Gulagu. Během rozhovoru s autorem tohoto textu barvitě popsal nejen zatčení, strastiplný transport do tábora, ale i nasazení na stavbě jednoho z železničních mostů na trase Kotlas-Vorkuta.⁸ Jan Ihnatík

(nar. 1922) byl zatčen ze stejných důvodů jako Kopinec a odsouzen do Uchtižemlagu.⁹ V době vydání této studie byl jedním z posledních žijících svědků sovětských pracovních táborů. Ernest Vider (nar. 1922) byl

po příchodu Maďarů vyloučen pro židovský původ ze školy a nemohl najít zaměstnání. Jeho otec a bratři byli přinuceni sloužit v maďarských pomocných vojenských jednotkách. Před hrozbou další perzekuce utekl v září 1940 do Sovětského svazu, kde byl zatčen sovětskými pohraničníky a následně odsouzen na nucené práce v Pečorlagu. Přestože byl odsouzen na tři roky, propuštění se dočkal až v roce 1946.¹⁰

Vyšetřovací spisy NKVD

V posledních letech se v rámci projektu Čechosláváci v Gulagu daří digitalizovat na Ukrajině dokumenty NKVD k tisícům vězňů Gulagu, které tvoří chladný, strohý protipól k autentickým vzpomínkám. Mezi nejcennější zdroje k tématu patří přes tři a půl tisíce vyšetřovacích spisů NKVD na celkem pět a půl tisíce uprchlíků z Československa do SSSR v letech 1939–1941, kteří byli odsouzeni za nelegální přechod hranice, špionáž a další vykonstruované prohrěšky k nuceným pracím v Gulagu, ulože-

8 Sbíрка rozhovorů ÚSTR, rozhovor Adama Hradilka s Jiřím Kopincem, 2. 7. 2008.

9 Sbíрка rozhovorů Paměť národa, rozhovor Víta Lucuka s Janem Ihnatíkem, 9. 5. 2014.

10 Archiv USC Shoah Foundation, rozhovor Borise Timura s Ernestem Viderem, 12. 9. 1997.

ných ve Státním archivu Zakarpatské oblasti (Deržavnyj archiv Zakarpat-skoj oblasti). V době psaní těchto řádků byly již dvě třetiny fondu zdigitalizovány a zpracováno prvních 665 případů. Na dokončení digitalizace, studium materiálu a závěry si tak budeme muset ještě počkat. Teprve pak bude možné se značnou mírou přesnosti odpovědět na otázky, kolik krajanů a kde bylo internováno, případně kolik, kde a proč jich zemřelo. Již nyní nám ale oněch 665 zpracovaných případů poskytuje základní statistická data k internovaným v Komi. Z tohoto počtu uprchlíků bylo osm odsouzeno k osmi letům nucených prací, šest k pěti a všichni ostatní ke třem letům Gulagu. Místo internace je uvedeno u 626 osob. Z nich 396 bylo transportováno do Komi (ostatní do Norillagu, Sevvostlagu na Kolymě, Karlagu apod.). Jejich rozmístění po místních táborech bylo následující: Uchtižemlag – 124 osob, Vorkutpečlag – 67, Vorkutlag – 54,

Pečorlag – 52, Sevpečlag – 50, Sevželdorlag – 49. Ve spisech k oněm 665 krajanům se dochovalo 322 propustek a 100 dokladů o úmrtí ve výkonu trestu. U ostatních případů není o dalším osudu žádný záznam.

V Rusku jsou relevantní dokumenty k jednotlivým vězňům uzavřeny v nepřístupných archivech, zejména v Archivu Ministerstva vnitra Republiky Komi

Na ruské straně jsou bohužel relevantní dokumenty k jednotlivým vězňům uzavřeny v archivech, zejména v Archivu Ministerstva vnitra Republiky Komi (Archiv Ministerstva vnutrennich děl po Respublike Komi) v Syktyvkaru. Nacházejí se zde vězeňské spisy krajanů zemřelých ve výkonu trestu a karty všech vězňů (spisy propuštěných byly zničeny). Ačkoliv přístup k těmto archiváliím je dnes nejen českým historikům zapovězen, údaje o části internovaných jsou k dispozici díky činnosti fondu Pokání (Pokajanije), který vedl Michail Rogačev. Jedná se o 731 stručných biografických údajů vězňů původem z Československa, kteří byli internováni ve dvou táborech z celkem dvou desítek v oblasti Komi – Uchtižemlagu a Uchpečlagu. U 68 z nich je uvedeno datum úmrtí.

Jde sice o velmi kusý materiál, který je v současnosti předmětem výzkumu, doplňuje však základní obraz skladby internovaných krajanů v Komi. V naprosté většině se jednalo o uprchlíky z Podkarpatské Rusi před maďarskou okupací v letech 1939–1941 a pozatýkané na sovětském území, ale soupis uspořádaný Michaiilem Rogačevem obsahuje i několik desítek osob české národ-

nosti či původem z Československa usazených na území SSSR, které byly z různých příčin pozatýkány během represivních akcí sovětské bezpečnosti v polovině třicátých let 20. století proti kulakům, nepřátelům lidu a menšinám, případně během Velkého teroru v letech 1936–1938 či v průběhu druhé světové války. Například Ondřej Špička (nar. 1904 v Čechách) byl během Velkého teroru v roce 1937 odsouzen v Omsku k trestu smrti, který byl později změněn na 10 let nucených prací. Z omské věznice byl transportován do Komi počátkem roku 1938 a v jednom z místních táborů 22. ledna 1942 zemřel. Němec Emil Schreiber (nar. 1895 v Petřvaldu u Karvině) byl jako vězeň Sevželdorlagu v roce 1942 zatčen a odsouzen vojenským tribunálem vojsk NKVD při velitelství stavby Severo-pečorské železnice k trestu smrti, který byl počátkem roku 1943 změněn odvolacím soudem vojenského oddělení Nejvyššího soudu SSSR na deset let nucených prací. Rom Aleksandr Rigo (nar. 1919 v Mostu u Bratislavy) byl v roce 1945 zatčen jako vězeň závodu Vorkutaugol a odsouzen v roce 1946 vojenským tribunálem vojsk ministerstva vnitra při tomto závodě na deset let nucených prací.

K československým občanům odsouzeným do lágrů v Komi v poválečné době se podařilo získat nejvíce archivních dokumentů z Archivu Bezpečnostní služby Ukrajiny v Užhorodu (ASBU Užhorod), kde ÚSTR zdigitalizoval již přes dva tisíce spisů sovětských bezpečnostních složek k období sovětizace Podkarpatské Rusi. Z velkého množství případů zmiňme Andreje Patrise (1917–1980), který za války působil jako překladatel u velitele Československé vojenské mise v SSSR plukovníka Heliadora Píky, podílel se na dokumentaci Čechoslováků vězněných v sovětských pracovních táborech a poskytování informací o jejich situaci exilové

Andrej Patrus byl zatčen a odsouzen do Gulagu v souvislosti s případem Heliadora Píky

Foto: ASBU Užhorod

11 DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADILEK, Adam: Z vlastenců vlastizrádci. Příběh Andreje Patrise-Karpatského a Jakuba Koutného, spolupracovníků Heliadora Píky, kteří věděli příliš mnoho. In: *Čechoslováci v Gulagu III*. Česká televize – ÚSTR, Praha 2019, s. 123–143.

Po válce byl ve Vorkutě vězněn i politik z Podkarpatské Rusi Štěpán Kločurak, kterého sovětské bezpečnostní složky unesly z Prahy. Domů se vrátil až v roce 1957. Obálka jednoho z dopisů, které Kločurak odeslal z tábora rodině. Foto: cechoslovacivgulagu.cz, ASBU Užhorod

vládě v Londýně. Po válce Patrus pracoval v Užhorodu, kde byl v říjnu 1947 zatčen a převezen do lefortovské věznice v Moskvě. Vyšetřování se zaměřilo na jeho údajnou špionáž a nepřátelskou činnost namířenou proti SSSR a snahu získat kompromitující důkazy proti Heliodoru Píkoví, k jehož zatčení se schylovalo v Praze. Dne 11. prosince 1948 byl Patrus odsouzen k 25 letům odnětí svobody v Rečlagu u Vorkuty.¹¹ Ve stejném archivu se dochoval vyšetřovací spis československého politika Štěpána Kločuraka (1895–1980), který byl 14. května 1945 odvezen příslušníky sovětské vojenské kontrarozvědky Smerš z Prahy, kam se uchýlil v roce 1939 po okupaci Podkarpatské Rusi Maďary. V Moskvě byl odsouzen za protisovětskou činnost na osm let. Po nuceném nasazení v Unžlugu byl transportován do Vorkutlugu, odkud byl sice květnu 1953 propuštěn, ale přinucen zůstat tam ve vyhnanství až do roku 1957, kdy se mohl vrátit ke své rodině do Prahy.¹²

Celý den bez vody

Zmíněné příběhy reprezentují pouhý vzorek několika desítek zpracovaných osudů z tisíců dalších, které čekají na vytažení z temnoty zapomnění v bývalých sovětských archivech. Teprve pak bude možné na jejich základě vytvořit ucelený obraz zkoumaného tématu. Zaznamenané ústní výpovědi pamětníků a písemné autobiografické vzpomínky dosud představují základní pramen studia represí Čechoslováků v Komi, navíc nezastupitelný ve sdělení prožitku a detailním popisu všech každodenních aspektů táborového života, spolupovězňů, klimatických poměrů apod. Jen stěží může výzkum archivních pramenů lépe přiblížit situaci krajanů, kteří se náhle ocitli v soukolí sovětského represivního aparátu na samém geografickém okraji Evropy. Proto dejme prostor Vladimíru Levorovi a Štěpánu Luňanskému, kteří ve svých memoárech popsali způsob, jak se vězni zatčení po útěku

z Československa dostávali do Komi, a poodhalili poměry, jež v místních táborech Gulagu panovaly.

Jak bylo v Sovětském svazu zvykem, odsouzcenci byli do táborů přemísťováni přes obrovské vzdálenosti nikoliv přímými spoji, ale systémem etap – transportů, které vedly přes přestupní věznice a tábory, tzv. peresilky. Jedna z nich se nacházela v Charkově a projížděl jí po rozsudku i Vladimír Levora: „[...] v charkovském vězení byla jen přestupní stanice a podle toho to tam taky vypadalo. Velké cely bez oken, jen u stropu větrák. Napresování jsme byli tak, že se dalo jen stát nebo sedět. Strava se skládala ze zelné polévky a dávky chleba. Paradoxní bylo, že jsme měli jídelní misky a lžíce ze dřeva překrásně ornamentem malované a lakované. Prý to byly ruské vesnické talíře.“¹³ V peresilce mohl být vězeň držen několik dnů, ale i několik týdnů, než se nashromáždil dostatečný počet trestanců k vypravení vagonu jeho směrem. Tímto způsobem se postupně přibližovali k cíli.

12 TÍŽ: Hospodin ví, kdy je uvidím. Příběh podkarpatského politika a novináře Štěpána Kločuraka zavlečeného po roce 1945 do Gulagu. In: *Čechoslováci v Gulagu II*. Česká televize – ÚSTR, Praha 2018, s. 187–205.

13 LEVORA, Vladimír: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*, s. 84.

Vězni Gulagu stavějí most přes řeku Vym v Jemvě

Foto: Národní muzeum Republiky Komi

Transport do Komi tak mohl trvat i několik měsíců.

Až do Moskvy byl Levora transportován ve vězeňských vagonech připojených k regulérním vlakovým soupravám. Dále však již v dobytčácích: „Pokračovali jsme vlakem dál přes Moskvu. Za ní byla naše vlaková souprava nahrazena obyčejnými dobytčáky s pryčnami a v rohu s oplechovanou dírou. Strava suchá a studená. Chleba se někdy drobil, jak byl ráno zmrzlý. Kus syrové ryby a vědro k tomu. [...] Jednou nám dali slanečky a chleba, ale žádnou vodu. Celý den jsme jeli bez vody. Lidé olizovali ojíněné šrouby uvnitř vagonu.“¹⁴

Vlakem se dostal až do stanice Kožva, kde v té době železnice končila. Na jejím dobudování směrem do Vorkuty pracovaly desetitisíce vězňů v desítkách táborů rozestých podél budoucí trati. Zdejší peresilka se od té v Charkově značně lišila: „Kolem nás se prostírala tajga [...] a na vol-

ných prostranstvích stály stany a hořely ohně, nad nimiž se v kotlích vařil oves. Každý ze stanů byl pro sto lidí, uvnitř stála kamínka a všude byl cítit kouř a smola. [...] Dostali jsme misku ovesné kaše a čaj. Po dlouhé době první

Jednou nám dali slanečky a chleba, ale žádnou vodu. Celý den jsme jeli bez vody. Lidé olizovali ojíněné šrouby uvnitř vagonu.

teplé jídlo. Přespali jsme na syrových prknech ve stanech, abychom druhého dne ráno vykročili na dlouhou cestu s neznámým koncem.“¹⁵ Následoval pěší transport po zamrzlé řece dále na sever. „Celý náš konvoj pozůstával z jedněch saní vpředu, na kterých jeli střelci, a z dalších saní za konvojem,

kde rovněž jeli střelci a vezl se proviant. [...] Ze začátku jsme přespávali v eskymáckých osadách, ležících na vyšším břehu. [...] Osady na březích zmizely úplně. Šli jsme nekonečnou plání a pustinou, denně kolem 40 kilometrů. Ve strmém břehu byla vždy po určitých kilometrech vyhloubena jeskyně, výjimečně někdy vydravená jako důlní štola a zvenku označená vysokým kůlem – stožárem s rudou vlajkou. Tam jsme nocovali, jak kdo docházel, jak měl sílu.“¹⁶

Podobně jako pobyt ve vyšetřovacích věznicích, i transport se podepsal na zdraví vězňů ještě předtím, než vůbec dorazili do místa výkonu trestu: „Bílý sníh a nízké slunce udělaly své. Kůže nám praskala, oční víčka napuchla, zanítla se a ztrácel jsem zrak. [...] V obličeji jsem byl opuchlý jako Mexičan. Oči oteklé, že jsem stěží mohl otevřít víčka. Navíc jsem měl v zorném poli hluchá šedivá místa. Slezly mně všechny chlupy na těle. Prohlížela nás báryšňa (ošetřovatelka v jednom z přestupních lágrů – pozn. autora) v bílém plášti a já dostal velkou štamprli rybího tuku. Dostával jsem ho pak pravidelně, což mělo za následek, že jsem zase normálně viděl.“¹⁷

Když roztály ledy, byl Levora transportován dál lodí: „Po naložení nákladních lodí došlo na živý náklad. Nacpali nás po stovkách do podpalubí velkých vlečných člunů. Pluli jsme dál a dál na sever. [...] Podpalubí mělo dvě patra. Dole se umístili většinou političtí, tedy vysídlenci, Poláci, lidé z pobaltských států, z Besarábie, z Podkarpatské Rusi, ale i domácí političtí, kterým přezdívali „kontra“. Horní palubu obsadila galérka, staří lágerní vlci a jiná svoloč. Vpadali do našeho podpalubí

¹⁴ Tamtéž, s. 84.

¹⁵ Tamtéž, s. 85.

¹⁶ Tamtéž, s. 86–87.

¹⁷ Tamtéž, s. 88.

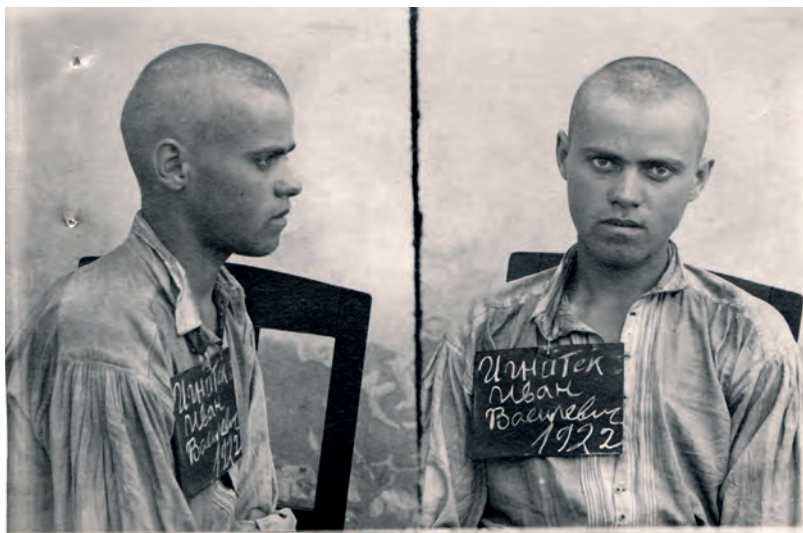
a pokoušeli se terorizovat, protože vůči politickým je vše dovoleno. Poláci však vybudovali jakousi domobranu.¹⁸ Po řekách Pečora, Use a Vorkutě se dostal až do stejnojmenné osady, která byla centrem táborového komplexu Vorkutlugu, kde si měl odpykat svůj trest.

Lodě se používaly k přesunu vězňů nejen po řekách, ale i po mořích do míst, kam nevedla železnice ani silnice. Transportní tepnou lágrů v Republice Komi na severu Ruska byla především řeka Pečora. Vězni se k ní dostávali buď jako Levora z jihu od Kotlasu, kam vedla železnice, anebo ze severu z ústí Pečory do Barentsova moře, kam připlouvali námořní lodí z Archangelsku.

Permanentní nejistota

Severní cestou se do Pečorlugu dostal Štěpán Luťanský, jenž vzpomíná na nalodění v Archangelsku těmito slovy: „Konečně jsem ucítil, že stojím na podlaze, a na chvíli jsem se zastavil, ale další do mě strčil a musel jsem pokračovat dál. V lodi je tma, a než si oči zvyknou, stojíme napěchováni jeden vedle druhého. Nikdo neví, co se bude dít dál. Ohromná loď se proměnila v úl lidských bytostí, odevzdané čekající na svůj další osud. [...] Vnitřek lodi byl plný paland, jak po obou stranách, tak uprostřed. Byly stlučené z prken i z kulatiny ve třech patrech nad sebou. [...] Na tyhle palandy nás napěchovali jeden vedle druhého. Kdo dostal místo v regálu, už nesměl dolů. [...] Museli jsme ležet nebo sedět, ale byli tu vězni, kteří patrně jezdili s touto lodí celé léto. Byli něco jako pomocníci nebo obsluha a ti nám nosili z paluby chleba, někdy vodu a rozdělovali podle brigád. Tihle trestanci byli odsouzeni za menší přestupky.“¹⁹

Také Luťanský ve své knize vzpomíná, jak se společně s dalšími cizinci ze Západu stal během transportu

Jan Ihnatik

Foto: DAZO

předmětem zájmu kriminálních živlů, s nimiž je promíchali v přestupních táborech. I když se majetek uprchlíků ztenčil na minimum v důsledku plateb převaděčům na hranici, konfiskací po osobních prohlídkách ze strany NKVD, respektive jeho výměn za jídlo a další výhody ve vyšetřovacích věznicích, měli stále nesrovnatelně kvalitnější oblečení, obuv a zbytek osobních věcí než kriminálníci ze Sovětského svazu. Ti se jim proto snažili formou rozličných podvodů, násilí a krádeží, tyto věci odcizit anebo naopak nabízeli ochranu zaplacenou tímto majetkem. Poprvé tak věznění uprchlíci zakusili permanentní nejistotu pramenící z ustavičné snahy okrást je o drobné, ale cenné osobní věci (lžiči, misku, kus oblečení), případně o příděl potravy. A to ve dne i v noci: „Neustálé houpání lodi a začínající mořská nemoc donutili každého, aby se natáhl. Někdo usnul, a tím dal příležitost smečkám zlodějů všech kalibrů k činu. Věci, které trestanci nosili s sebou a neměli je na sobě, si zpravidla dávali pod hlavu v do-

mnění, že odtud je nikdo neukradne. Omyl! Nepočítali jsme s drzostí zdejších zlodějů a s jejich dlouhou praxí či důvtipem.“²⁰

Luťanský plul přes Bílé a Barentsovo moře kolem ostrovů Nové země až k ústí Pečory. Tam se v blízkosti nejsevernější osady Narjan-Mar nacházel další z tranzitních táborů stejného jména. Úlevu od mořské nemoci, která po cestě severním oceánem stihla snad každého uprchlíka ze střední Evropy, si vězni dlouho neužili. Opět byli naloženi společně se zásobami na menší říční lodě a proti proudu Pečory pluli vstříc desítkám táborů Pečorlugu rozesetých podél řeky o několik set kilometrů níže na jihu. Nemoci, temné nevětrané podpalubí, k pití voda z řeky, nedostatečná strava a útoky kriminálních vězňů, to vše si po několikadenní cestě vybíralo svou daň. Luťanský byl svědkem úmrtí několika krajanů, jejichž mrtvá těla ostatní cestou zahrabávali na břehu řeky. Po přistání u osady Pečora je opět umístili do tranzitního tábora – peresilky a rozdělili

18 Tamtéž, s. 91.

19 LUŤANSKÝ, Štěpán: *Pečorlag. Útěk do ráje (1939-1942)*, s. 106.

20 Tamtéž, s. 109.

do skupin určených pro jednotlivé táborové kolonie. Luťanský byl společně s dalšími stovkami osob určen do kolonie č. 38. „Každý byl zklamán, pokud věřil náčelníkovi, že zde najde baráky, vodu a kuchyň. Nezklamal se ten, kdo ničemu takovému nevěřil. Tam, kde měla být kolonie č. 38, je jen velká louka uprostřed tajgy. O té louce vedení vědělo a vybralo ji pro postavení nového tábora,²¹ popsal Luťanský příjezd do místa určení.

Po stavbě tábora byli vězni nuceni připravit podloží pro budovanou železnici na trase Kotlas-Vorkuta. Jakmile však byli po několika měsících hotovi, situace se opakovala. Několik set vězňů se sbalilo a opět vydalo na pěší pochod tajgou: „Šťastně jsme dorazili na nějakou velkou louku. Uprostřed vidíme zatlučený kolík a na něm dřevěnou tabuli, na níž je neumělým písmem napsáno: Kolonie číslo 47.“²² Tam opět začali „na zelené louce“ stavět základ pro další část železnice: „Proto jsme vykáceli stromy, odstranili pařezy a kmeny a odvezli humus a drť tak dokonale, že by zde bylo možné rovnou orat a zasít. Kolem toho základu jsme položili z kulatin cestu pro auta, která sem budou vozit materiál. Po nás přijdou jiní, ti už budou stavět svršek tratě, pokládat koleje, budovat kanály, můstky, propusti a mosty.“²³

Zákony podsvětí

Vladimír Levora byl ve Vorkutlugu umístěn do lagpunktu č. 2. Brzy poznal, že táborovou hierarchii neurčuje jinak všemocný NKVD, ale organizovaní a brutální kriminální vězni, kteří terorizovali ty politické již během transportu. Výměnou za udržování pořádku v táboře ale i drobné dary a úsluhy jim dozorcí přenechávali jisté organizační

funkce a určitou svobodu v ovládání ostatních: „Po lágru chodili brigádýři s holemi a dávali dohromady party na odklizení sněhu. Tito brigádýři pozůstávali výhradně z kriminálních živlů; mohli každému určit práci i zmlátit holi. Rozdělovali a určovali dávky potravy i místo na spaní. Každý měl pod sebou deset až dvacet lidí. Nad nimi vévodili ‚narjádčiki‘, rovněž kriminálníci, a každý měl pod sebou několik brigádýřů. Protekce, korupce, šikanování, bezohledná surovost, vydírání a sadismus s primitivismem tu měly nejlepší živnou půdu.“²⁴ [...] V lágru je

Z výpovědi pamětníků je patrné, že podstatnou roli v úspěšném zvládnutí pobytu v táboře hráli přátelé, zejména z řad krajanů

mimo oficiálního velitele ještě utajený šéf, neboť lágerní mafie je neznitelná a tvrdě a nekompromisně se řídí zákony podsvětí. Ráno se občas našla mrtvola posazená u baráku. Tomu se říkalo ‚sergera‘, což na Kavkaze označovalo krevní mstu a znamenalo to, že nebožtík v lágru selhal, musel zaplatit. Vzájemně se poznávali podle tetování. Tato galerka terorizovala všechny politické a vlastně celý lágr.²⁵ Každý slušnější flek, skýtající naději na přežití, byl obsazen někým z party podvodníků a galerky. Prádelna, kuchyně, sklady, služba v baráku, která se stará o vodu a uhlí na topení, holič, služba v koupelně, ševcovská dílna, truhlářská dílna, sanitáři, lapiduchové i funebráci – to vše byly fleky, kde se dalo přežít. Žid – to slovo byla urážka; muselo se říkat Jevrej. Protože v lágru zaujímali největší

švindlfleky, nikdo je neměl rád, ale každý jim nějak podlézal.“²⁶

Důležitým faktorem pro postavení v táboře a přežití byla schopnost obstát v zápase nejen s kriminálními vězni, ale i s ostatními o místo na spaní co nejbližší u kamen, o vyšší přiděl, výhodné pracovní zařazení, místo na marodce atd. Sám toho vězeň však mnoho nezmohl. Z výpovědi pamětníků je patrné, že podstatnou roli v úspěšném zvládnutí pobytu v táboře hráli přátelé, zejména z řad krajanů. Spolupráce s ostatními znamenala nejen výpomoc například s plněním pracovní normy v případě nemoci či ochranu před kriminálníky, ale i psychologickou vzpruhu. Další výhodou byla speciální dovednost či profese, kterou bylo možné v táboře uplatnit. Tradičně se velké úctě těšili lékaři, ale i studenti medicíny, kteří získávali pozice táborových lékařů či ošetřovatelů. Ale i ti, co ovládali cizí jazyky, účetní, hudebníci, automechanici a další se mohli hodit táborovému vedení k výpomoci s chodem tábora či krátkodobým úkolem, který však znamenal vytržení z monotónní dřiny a umožnil vězni nabrat sílu. Například Levora měl štěstí v tom, že se mu podařilo uplatnit studium výtvarného umění: „Po několika dnech dřiny s tundrou přišel na naše pracoviště chlapík v uniformě a sháněl ‚chudóžníka‘ (malíře). Poláci mě vystrčili dopředu, protože věděli, že jsem studoval na akademii. [...] Tak jsem se stal lágerním prominentem, aniž bych to věděl. Pracoviště jsem měl v kanceláři kulturně výchovného střediska [...] nespál jsem s ostatními, ale měl jsem v baráku oddělenou místnůstku. Také jsem vyfasoval nový vatový oblek, prádlo, klobouk se sítí proti komárům, deku a dokonce i prostěradlo a podhlavník. [...] Celá moje práce pozůstávala ze

21 Tamtéž, s. 126.

22 Tamtéž, s. 133.

23 Tamtéž, s. 135.

24 LEVORA, Vladimír: Ze stalinských gulagů do československého vojska, s. 89.

25 Tamtéž, s. 94.

26 Tamtéž, s. 96.

zhotovení nástěnných novin s kresbami a karikaturami a z psaní hesel a různých nápisů.²⁷ Kromě odměn za zdařilé portréty Lenina a Stalina mu profese táborového umělce přinesla i další zakázky, za které byl placen rybami, máslem, sýrem, cukrem i tabákem.

Ten, kdo nezvládal lágrový řád, přišel o přátele v důsledku přesunu do jiného tábora, byl nemocný, neplnil normy a tím pádem neměl nárok na plnou denní dávku stravy, apod., se mohl brzy propadnout na nejnižší stupeň táborové hierarchie: „Kdo neplnil, dostal menší přiděl potravin. Protože při menším přidělu nemohl už vůbec plnit, dostal trestní dávku potravin. Potom už nesplnil nikdy, pak už jen následovala smrt. Těm, kteří byli na trestní dávce, se říkalo ogoňky, protože již dohořivali. Takhle zahynulo mnoho Rusínů, i když to původně byli zdatní chlapi. [...] Někteří dochodágové a ogoňkové, kteří hladu dohořivali, číhali s prkýnkem pobitým hřebíky u latrín na krysy, jiní pili z hladu silný slaný roztok, aby otekli a nafoukli se jak balón. Stejně umřeli, ale pocit hladu prý při tom neměli.“²⁸

Kurděje, pelagra, tuberkulóza

Vinou nepříznivých klimatických podmínek, tělesného i psychického vyčerpání, zranění, hmyzu a nedostatečné výživy si nemoci mezi vězni vybíraly krutou daň. Mezi nejčastější onemocnění patřily avitaminózy – kurděje a pelagra, průjemová onemocnění a tuberkulóza. Bez řádné lékařské péče a léků (většinou se v táborech léčilo odvarem z jehličí) tak byli vězni odkázáni pouze sami na sebe a na odolnost vlastního organismu. Ne všichni však měli takové štěstí. Na základě dosavadního výzkumu se ukazuje, že většinu krajanů vězněných v Komi paradoxně zachránil útok nacistického Německa na SSSR a následná amnestie pro

Erich Egger utekl do Sovětského svazu před Gestapem společně s bratrem Karlem. Na rozdíl od něj věznění v Komi nepřežil.
Foto: Deržavnyj archiv Lvivskoj oblasti

československé občany vyjednaná na přelomu let 1941/1942. I tak ale místní tábory nepřežilo okolo 15 procent internovaných Čechoslováků, což při současných odhadech znamená přes pět set osob. Za všechny zmiňme několik z nich.

Jeden z prvních krajanů vězněných v Komi, Josef Medun z Čechohradu v Melitopolské oblasti na Ukrajině, odsouzený v roce 1931 na 10 let, zemřel v Komi 2. května 1933. Čech Alexandr Meitus z Prahy, zatčený v říjnu 1935 v Novorosijsku, zemřel v Komi 8. prosince 1938. Komunist Rudolfa Kolek, narozený v severomoravských Dětmovicích, odsouzený v roce 1940 na tři roky Gulagu, zemřel v táboře č. 9 Věrchizemlagu 25. března 1942. Fotograf František Novotný z Olšan na Šumpersku zemřel 17. června 1942 v nemocnici č. 1 Ižemského oddělení Sevželdorlagu. Židovský uprchlík před nacisty Erich Spitzer z Bohumína, zatčený v dubnu 1940 ve Stalinu (dnešní Doněck) a od-

souzený na pět let za nelegální přechod hranice do SSSR, zemřel v Komi 8. května 1942. Erich Egger z Frýdku, který na podzim 1939 uprchl do SSSR společně s bratrem Karlem před transportem do nacistického tábora v Nisku nad Sanem, zemřel v Uchtpečlugu 30. března 1943.

Adam Hradilek (1976) historik, publicista. V minulosti pracoval mj. pro Český rozhlas, organizaci Člověk v tísni a United States Holocaust Memorial Museum. Zabývá

se zejména tématem politických represí vůči krajanům v SSSR. Je iniciátorem a vedoucím projektu Čechoslováci v Gulagu. Profesně se dále věnoval výzkumu protestů proti okupaci Československa v roce 1968. Autorsky a editorsky se podílel např. na knihách *Za vaši a naši svobodu* (ÚSTR/Torst, 2010), *Sedm let v Gulagu* (ÚSTR, 2015), *Čechoslováci v Gulagu I-III* (ÚSTR/ČT, 2017–2019).

²⁷ Tamtéž, s. 94.

²⁸ Tamtéž, s. 97.